

Holub, Zbyněk

**K problematice klasifikace pojmenování rostlin na jihu Čech
(s ohledem na slovenský a slovanský úzus)**

In: *Slovensko mimo Slovensko = Slovensko mimo Slovenska*.
Pospíšil, Ivo (editor). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita,
2008, pp. 51-63

ISBN 978-80-7399-812-4

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/133466>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K problematice klasifikace pojmenování rostlin na jihu Čech (s ohledem na slovenský a slovanský úzus)

ZBYNĚK HOLUB (ČESKÉ BUDĚJOVICE)

Porovnáváme-li slovanské názvy rostlin se situací na jihu Čech (se zvláštním zřetelem k nářečím slovenským), musíme odlišit především členění tematické a procesy motivace těch oblastních pojmenování, která se slovenským (popř. slovanským) stavem tím či oním způsobem korespondují. V nejstarších dobách jazykovědného bádání se tu nabízela reflexe tzv. *kmenové teorie*. Je však zřejmé, že také na našem území historická hranice politická, správní nebo církevní souvisela s počátky feudálního vývoje na našem území. V důsledku toho, že se staré správní uspořádání dlouhodobě projevovalo i v jazyce jihočeského regionu, můžeme sledovat lokální (popř. nářeční) diferenciaci i na velmi malém území (v oblastech slovenských nářečí tomu tak výjimečně může být dokonce i uvnitř jediné obce). Feudální správa tak vlastně překryla hranice starého uspořádání, s nímž se v řadě případů (z praktických důvodů) identifikovala. Tím spíše by ale bylo (přinejmenším) velmi odvážné tvrdit, že se původně jednalo o reflexi kmenových (pre)dialektů v běžné mluvčí oblasti.¹ Místní komunikační variety se ovšem (patrně) staly základem

¹ Existenci „malých českých kmenů“ a starých kmenových dialektů zpochybnil již D. Třeštík (1988, s. 129–143). V pramenech je doložen jeden „gens Boemanorum“; spojení „duces Boemanorum“ (vůdcové Bohemanů) zřejmě neoznačuje ani vladaře (těžko bychom tu hledali kontinuitu nějaké feudální správy), ani úřednicky ústřední moci (na to tito „vůdcové“ jednali příliš samostatně). Pozdější uspořádání pak nelze zpětně aplikovat na vykonstruované „minikmeny“. Spojení „kmenové knížectví“ je vlastně protimluvem. Lze však věřit etnicitě Doudlebů (dále: Třeštík 1988, s. 129–130, 132); nikoliv ovšem spojení „drobných kmenů“ do jednoho celku pod jednotným etnickým názvem (*Doudlebi, Doudlebové*) po 7. století, jak uváděl ještě (např.) B. Janoušek (1968, s. 205). Zánik vlády jednoho „hlavního knížete“ Čechů se obvykle

místních dialektů feudální doby (a navázaly tak tedy i na stav praslovan-
ský); nicméně za cenu značné migrace obyvatelstva. Dialektový region
z přelomu 19. a 20. století však historické delimitaci neodpovídá, i když
na proces diferenciacie nářečních celků českého středověku navazuje.²
V následujícím příspěvku z hlediska tematické klasifikace pojmenování
rostlin odlišujeme názvy lesního celku, stromů a keřů, jejich plodů, pol-
ních plodin, zeleniny a luštěnin, dalších rostlin a jejich částí, nedostatků a
poškození porostu. Po stránce motivace potom můžeme odlišit především
slova všeslovanského původu, pojmenování společná jihočeským a slo-
venským (popř. moravským) lokalitám a oblastní specifika.

Tematická klasifikace s ohledem na motivaci pojmenování

Lesní celek zastupuje v našem vzorku pojmenování *chlum*, popř.
chum (pro temný les; LNČN 586/12-2). Také na Slovensku se objevuje
slovo *chlm*, *chlmec* (historicky je doloženo i pro starou slovenštinu:
Newerkla 2004 106), HSSJ I uvádí (na s. 469) lexém *chlmec* pro (zales-
něný) vršek; srov.: Jg I, s. 804, SSJČ I, s. 692, SSJ I, s. 560 (zde obecněji:
kopec, vršek; popř. pro menší vršek: *chlmec*).

Do skupiny, kterou jsem pracovně nazvali *stromy a keře*, pak řadíme
(především) slova *verpán* a *íva*. Pojmenování *verpán* označuje modřín
(vzácně oblastně na českém jihu i vrbu); doložené jsou i varianty *merpán*,
merfán, *lerpán*, *lerfán* (základ *lärche*, *laerk*, *larch*, *lorck*, *lerk* existuje
v řadě germánských jazyků; lat. *larix*, v rom. jazycích *lárice*, *larice*, *larí-
cio* apod.: Balašev 1970, s. 116); popř. se objevuje spojení *šťastné dřevo*
(na základě kalku z něm. Lerchenbaum: LNČN 571). Newerkla (2004,
s. 346) pro československé lokality uvádí též slovenské dialektové příkla-
dy; s odvoláním na Kálala (1924, s. 971) a Ripku (1981, s. 58); lexém

zmiňuje k roku 805, kdy (snad) tento „dux“ padl ve válce s Franky (Třeštk
1988, s. 139; dále též: Holub 2006, s. 349–352). Hranice původních kmeno-
vých území je ovšem někdy vytyčována spíše na Moravě (od východu); není
to jen slovenská historická věda, kdo tu odlišuje prehistorické osídlení tzv.
Merehanů (Marharů) od území Slověňů (srov. např. u Měřínského: 2006,
s. 129 an.).

² Např. vývoj jihočeské nářeční situace, který lze sledovat na území (bývalých)
rožmberských držav, nemůžeme sledovat v historických hranicích (tedy
v rámci jejich správního uspořádání: Bělič 1972, s. 323).

pronikl po roce 1770 z Tyrolska, Štýrska a Slezska do Čech, na Moravu – a posléze i na Slovensko (kde je jinak obvyklé pojmenování *smrekovec* nebo *červený smrk*: Balašev 1970, s. 116; srov. rovněž bavorské *lerpam*; dále ČJA II 184–186). Ovšem Rystonová (1996, na s. 303) původně uvádí pojmenování pro modřín opadavý, ale později (2007, s. 579) také pro klouzek modřínový.

Zajímavé je též pojmenování *íva* (na českém jihu pro jívu, tedy pro celý strom i pro větvíčku s květy; ve druhém případě obd. *kočičky*... LNČN 516). Také na Slovensku se pojmenování (oblastně) může objevit v tomtéž významu (Newerkla 2004, s. 541: něm. Weide, psl. jьva, slovensky *iva/íva*; pro slovenštinu dokládá i ESM: keř *Salix caprea*); ale HSSJ I (na s. 506) uvádí ve významu *Ajuga chamaepitys* (zběhovec úzkolistý; něm. Günsel); podobně také také Kosík 1941 (s. 38: *iva* = zběhovec *yva*). Šíře chápe pojmenování; Rystonová (1996, s. 99): řebříček obecný (popř. tak označuje i pálenku z řebříčku – ale psáno *yva*), zběhovec plazivý, zběhovec trojklanný - *yva*; později doplnila i sledovaný význam „vrba jíva“ (Rystonová 2006, s. 194). Ve stejném významu existuje slovo *iva* i v ruštině, v srbštině a v chorvatštině; v rumunštině pak v podobě *iova* (Balašev 1970, s. 173). SSJ I uvádí lexém *iva* (-y, ž.; na s. 623) též pro rostlinu „voškovníkovitou“ – s dlouhými, žlutými květy (*Iva xanthifolia*).

Mezi *plody stromů a keřů* řadíme např. *amrhelku* (druh červené višně; nahořklý plod – *amarellum*, *Amarelle*; oblastní varianty: *hamrale*, *hamrle*; k tomu dále LNČN 493). Newerkla (2004, s. 78 upozorňuje na chybný překlad), týž (na s. 419) zmiňuje formy *amrhele*, *amarela*, *amarelka* (doložené i ve slovenštině; formy ale chybí v HSSJ a nejsou doloženy ve staročeštině). Rystonová (1996, s. 12) zmiňuje podobu *amorelka* (s variantami pro višeň: *morelka* x *amrhelka* – odvozeno od tvaru *amrhele*), v pozdější práci také pro *třešeň* (Rystonová 2007, s. 28). Termín *amaryllis/amarilis/amarylis* je ale společný většině evropských jazyků slovan-ských (včetně polského *amarylek*), germánských i románských (srov. s italským *amarillide*; podrobněji k tomu Balašev 1970, s. 27).

Druhem jablka (vzhledem podobného citronu) je zase *citronák* (LNČN 501); srv. *citrón* (Newerkla 2004, s. 398: slovensky též *citróna*, ale stará slovenština už znala podoby *citrón*, *citrín*); SSJ I na s. 175 uvádí pojmenování *citrónka* pro druh hrušek i jablek, SSSJ I na s. 438 zmiňuje též lexém a *citrónka* pro zimní odrůdu jablek nebo hrušek – při označení plodů žluté až zlatisté barvy (tamtéž najdeme pojmenování *citroník* pro citrón). Podobně bývá jiný druh jablka označován jako *homolka* (také LNČN 512); Kosík (1941, na s. 32) uvádí, že slova *homůlky* se užívalo na

Opavsku (popř. v polském a slovenském příhraničí) i pro sléz lesní (*Malva silvestris*). Tvar *homulky* ve stejném významu zmiňuje i Hladká (2000, s. 117); ale rovněž pro sléz přehlížený (*Malva neglecta*; na Moravě tak bývá rostlina označována i podle podoby plodů). V obou významech (sléz lesní i sléz přehlížený) užívá slova *homolky/homůlky* také Rystonová (1996, s. 83) později (Rystonová 2007, s. 164) v podobě *homolky* též pro kalinu planou. Také na Slovensku je odvozování pro pojmenování plodů v podobném významu běžné (SSJ I, s. 503: od slova *homola*, tedy zdrobnělina pro štíhlý kuželovitý útvar: (*homolka, homôlka*, podobně HSSJ I /s. 426/ a Kálal 1924 /s. 177).

Pro plod i keř šípku se užívá pojmenování *mrhelec* nebo *mrholec* (LNČN 532). Slovo *mrhel* uvádí také Newerkla (2004, s. 60 a 204 – ve srov. s něm. Mergel) pro české a slovenské dialekty (přičemž i v tomto případě připomíná, že chybí doklady ze stč. a v HSSJ). Rystonová (1996, s. 199, 2007, s. 343) tak označuje růži šípkovou. Kálal (1924, s. 344) ovšem uváděl lexém *mrhel* též pro slín (hornina „na pomezí“: mezi jílovcem a vápencem; s lokalizací výskytu pojmenování až po Slezsko).

Rybíz je (místy) na jihu Čech znám i jako *revízl* (LNČN 551). Newerkla (2004, s. 81) zmiňuje další obdobné formy; na s. 339 uvádí i tvar *říbezle* (slovensky *říbezľa*, popř. *rybízle* – s. 340) pro starou slovenštinu a *revíz* pro češtinu. Čižmarová 2000 (126–127) uvádí *rybízl* nebo *rybízle*, *ryvízl* a *ryvájzl*. SSJČ zná formu *ryvíz* nebo *revíz* v českých dialektech. Rystonová (1996, s. 260) zná *rybízle* (rybíz červený = *meruzalka* červená) nebo *revíz* (rybíz obecně; Rystonová 2007, 456), ale uvádí i *revízek* (janovec metlatý, 1996, s. 256), *ryví* (potměchuť popínavá – tamtéž). HSSJ V (na s. 64) odlišuje tvar *říbezľa* (pl. *říbezle*) – a též *říbizle*, *rybezle*...

Plod i strom třešně může být na českém jihu známý i jako *střešeň*, *střešně* (LNČN 558; také Jg uváděl pro stč. období podobu */s/třešně*). Na Slovensku je v této souvislosti běžné pojmenování *strešňa* (HSSJ V, s. 511), popř. ale též *trešňa* nebo *č(e)rešňa* (pro starou slovenštinu to dokládá i HSSJ I; podobné souvislosti uvádí i Newerkla: 2004, s. 604; v odvozené formě srov. slovo *třešňovka*).

Druh malé slívy (malá žlutá odrůda podobná blumě) je známý jako *špendlík* (LNČN 587/12-35). Newerkla (2004, s. 61) porovnává stav stč. s jinými starými slovy typu „špendlík“, která též mohou označovat celou rostlinu nebo její plod (s něm. Spiling, Haferpflaume, lat. *Prunus domestica oeconomica*; na s. 228 uvádí rozdíl „Frucht der gemeinen Pflaumenbaumes“ x „Stecknadel, Brosche“ i pro slovenský stav – v užším smyslu

např. na Zvolensku). Rystonová (1996, s. 288) popisuje *špendlíky* jako hybridní typ (žlutých a červenavých) plodů slivoně slívy (2007, s. 537: i v podobě *čpendlík*). SSJ IV (s. 440) uvádí pojmenování pro druh slivky (malé slívy); obd. HSSJ V (s. 656).

Druh velkého jablka (velkého plodu) bývá označován jako *štrúdlák* (LNČN 564). Jedná se (evidentně) o derivaci od slova *štrúdl* (Newerkla 2004, s. 81, připomíná pro Slov. podobu *štrúdl'a*, obd. SSJ IV tak na s. 461 jmenuje závin /hovorově/ – odvozuje odtud i slovo *štrúdl'ovy*); dále Newerkla (2004, s. 506) připomíná nhd slovo Strudel, které se stalo základem pro české i slovenské pojmenování. Také Rystonová (2007, s. 540) vysvětluje *štrúdláky* jako druh jablek (obd. *šrúdl'ovky*). HSSJ V chápe slovo *štrúdl'a* šíře (1. moučný koláč, závin, 2. něco svinutého do trubičky).

Ve skupině *polních plodin* je zajímavé (nejen) jihočeské pojmenování *burda* (pro krmnou řepu nebo cukrovku; LNČN 499). Newerkla (2004, s. 55) rovněž zmiňuje staré české a slovenské slovo *burda* (v něm. významu Bürde, Last; pro české i slovenské území dále na s. 62, 160, 161 a 553). Obecnější termín *burák* (pro krmnou řepu) není typický jen pro češtinu, ale i pro polštinu (*burak pastewny*) a pro srbštinu a chorvatštinu (*burak*; dále: Balašev 1970, s. 42). HSSJ I zmiňuje slovo jen pro oslí sedlo (s. 165), Rystonová (2007, s. 72) tak označuje popenec obecný, ale též haraburdí. Naproti tomu pojmenování *burna* se mnohde na českém jihu vztahuje jen k cukrovce (LNČN 499). Jinak ale bývá na českém jihu slovo *burýna* běžné i pro řepu obecně (Rystonová 1996, s. 41 – také *burgyně*; zejména pro západ a jihozápad Moravy – a 2007, s. 72 – tam ale i *burkyně*); také Kosík (1941, s. 17) chápe lexém *burýna* jako obecné pojmenování řepy. Čižmárová 2000 (s. 144–145) zaznamenává šíření lexémů *buryna* – *burgyňa* přes Moravu na Slovensko. SSJ I tak chápe krmnou nebo cukrovou řepu (jako krajové slovo – s. 145, podobně: SSSJ I – regionálně – s. 384).

Další soubor tvoří pojmenování různých druhů *zeleniny a luštěnin*. Slovo *fizule* (fazole) označuje celou rostlinu i luštěninu; SSJČ chápe podobu *fizule* jako nář. LNČN 507). Newerkla (2004, s. 405) zaznamenává slov. dialektové *fizuľa*, *fizol'ka*, *fizol'ňa*; dále (s. 433) *fiz/u/la*. Rystonová (2007, s. 143) zná podoby *fizule* i *fizole* (pro fazol obecný), SSJ I potom *fizol'a*, ale nář. i *fazuľa* (odv. *fizol'ka*; s. 402); podobně HSSJ I: *fizola*, *fizol'ňa*, *fizula* (s. 353, 359), *fizul* (s. 353) Za připomínku tu stojí též (např.) něm. slovo Fiole, mař. paszuly, pol. fasole, sloven. fazuľa,

srbské a chorvatské pasulj, rumunské fasole a ital. fagiolo (Balašev 1970, s. 151).

Pro „hlavatou“ zeleninu (hlávkou zelí, ale i kapustu nebo květák) se lokálně ustálil název *hlavatice*, který SSJČ určuje jako nář. (LNČN 511). Čižmárová 2000 (s. 130–131) uvádí obd. pojmenování pro zelnou sazenici: *hlavatice* – obl. *hlavačica* (které se na jihozápadní Moravě projevuje jako silně nářeční a šfíř se přes jih Moravy až na západ Slovenska). Ale Kosík (1941, s. 30) užívá pojmenování také pro konopí, řepu i tuřín (šfíř se od jihu Čech i do středu území; také se objevuje lexém *hlavatka*). Rystonová (2007, s. 161 + 1996, s. 82) užívá slova pro brukev zelnou/zelí hlávkové, pro konopě setou/konopí seté, pro řepu obecnou / pro tuřín i pro brukev řepku. SSJ I uvádí slovo *hlavatica* (též *hlavačka*, obl. též *hlavatice* = plt) pro „materné konopie“ (materný = samičí, pestíkový – podle SČS 216). HSSJ I (s. 409) odlišuje též pojmenování *hlavatka* i *hlavatica* (ale jako zool. termín: pro hlavatku podunajskou /druh ryby z čeledilososovitých – Hucho hucho). Kálal (1924, s. 168) uvádí termín *hlavatica* také pro květák (karfiol), ale *hlavačka* je u něho „konopa materná“.

Pažitka je na jihu Čech známá též jako *ošlejch*; popř. (v rámci slovníkových odkazů) najdeme další pojmenování: *pažití*, *šlejch*, *šnydlínk*, *šnytlink*, *šnytlík* (LNČN 538); Newerkla (2004, s. 70 a 294) uvádí pro pažitku (*Allium vineale*; pro starou a „nářeční“ češtinu i slovenštinu) rovněž formu *ošlajch* (stč. též *ošlých*), popř. *šlejch*, *šlajf/šlejf*, *šlauch* (z něm. dial. Schlauch); slovensky *šlauf/šlaf*, pro starou slovenštinu také *šlajfus* (z nhd. reg. Schleiffu³, odtud posléze: *šlajfiar*, dále k českým a slovenským dialektům: Newerkla 2004, s. 496); obd. Schnitt-Lauch (Balašev 1970, s. 25), Aus-Schlauch; Rystonová (1996, s. 217) zná i označení *ošlach* pro cibuli pěstovanou pro nař (Rystonová 2007, s. 382 = cibule zimní); pro česnek, cibule šalotku, cibuli zimní, a pór zahradní ale uvádí i formu *ošlejch*; tamtéž: *ošlejch* menší = pažitka setá (Rystonová 2007, s. 382n., obd. pro pažitku pobřežní). HSSJ III (s. 416) uvádí slovo *ošlajch* jako česnak pórový, SČS zmiňuje česnek (s. 41), ale také pažitku, popř. *Allium ampelopratum* (pór); místy se tak označuje ořechovec (Kálal 1924, s. 437: *ošlajch* – *orešec*, *or/í/eška* = hrachor hlíznatý).

Samostatně můžeme posoudit i pojmenování *dalších rostlin*, které nejsou (většinou) hospodářsky využívány. Řadíme k nim i pojmenování *pantoflíček*, které se vždy vztahuje ke konkrétnímu druhu rostliny. Základní význam je tu společný ve většině českých nářečních lokalit; ale další významy jsou odlišné podle oblastí. Metaforický typ odvození

(podle podoby květu – s následnou deminucí) je tu nesporný (k fundujícímu slovu srov. Newerkla 2004, s. 60: *pantofel/pantofel'* – ve staré češtině i slovenštině; tamtéž, s. 61: *pantofla* – ve staré slovenštině, obd. na s. 295 /též *pantofel*, odv. *pantoflíček*; z něm. Pantofel, které bylo převzato z román. jazyků). Balašev (1970) uvádí něm. Pantoffelblume, holandské slovo pantoffelbloem, dánské a norské tøffelblomst, polské pantofelnik, švédské toffelblomma. K tomu doplňuje Hladká (2000, s. 157; k typu *Calceolaria* – s ohledem na Machkův výklad³ a na podobu květu) označení *pantoflíčky* pro hledík, janovec (např. na Protivínsku; Rystonová 1996, s. 225: janovec metlavý/obecný), květel obecný (také u Kosíka: 1941, s. 84 – pro oblast kolem Polné; tj. Inice květel: Rystonová 2007, s. 393), stračku ostrožku (na Moravě; také Rystonová 2007, s. 393; táž 1996, s. 225: také stračka polní), střevíčník (střevíčník *pantoflíček* – Rystonová 2007, s. 392–393), štírovník obecný (rovněž u Kosíka: 1941, s. 84; obd. *pantoflíčky Panny Marie* kolem Polné). Podle Rystonové se ale pojmenování může týkat širšího okruhu bylin: bramboříku evropského (Rystonová 1996, s. 225; ale 2007, s. 393: také nachového), oměje šalamounku, *pantoflíčku* okrasného (Rystonová 2007, s. 393: také mnohokořenného), štírovce růžkatého (ten také autorka zná pod názvy: *pantoflíčky panny marie* nebo *pantoflíčky žluté*), popř. obecného (také *pantoflíčky panny marie*; ale Rystonová 2007, s. 392: může se jednat i o čičorku pestrou); pomnožná forma *pantoflíčky* může označovat stroček trubkovitý (Rystonová 2007, s. 393). SSSJ III (s. 22) zná i *pantofliečku* (kvítek), ale HSSJ III (s. 468) tak šíře označuje vše, co má tvar pantofle (střevíce).

Pojmenování *kačenka* může označovat (1.) čirůvku havelku (tvar má jako „lidový“ i SSSJ; obd. *podzimka*) nebo (2.) drobnolistou chryzantému (obd. *kateřinka*, *dušička*; LNČN 517).

Hladká (2000, s. 126) tak jmenuje blatouch (*Caltha*), též ČJA II (s. 270); obd. *kačena* (v Čechách; může se vztahovat i ke kopretině), srov. *drchnička* (Hladká 2000, s. 217 – *Anagallis* – podle Machka), dále srov. *kačení mýdlo* – podle Machka na Moravě (Znojemsko, též *kočičí mýdlo/kočí mýdlo* či *mýdélko*; ČJA II /s. 268/ dokládá i na Chodsku – nebo pro pomněnku: *mýdélko* – na Třebíčsku a Olomoucku). *Kačenka* může být i smetánka obecná/lékařská (*Taraxacum officinale*; *pampeliška*; ČJA

³ Příslušné odkazy na články V. Machka (Machek, V.: *Lidová jména rostlin*. Naše věda, 21, 1942, s. 76–83; Slovo a slovesnost, 8, 1942, s. 55–56) tu přebíráme od Z. Hladké (2000); proto na autora neodkazujeme v seznamu literatury a pramenů.

II 260), popř. se užívá pl. *kačenky* (vše též podle Hladké: 2000, s. 126). Může se jednat i o hlaváček letní (Kosík 1941 /s. 45/ doložil na Nymbursku), o mochnu jarní (Kosík 1941, s. 45: Humpolecko), oměj šalamounek (Kosík 1941, s. 45: Haná), štírovník obecný (Kosík 1941, s. 45: jihovýchodní Morava); popř. se objevuje forma *kateřinka* (Rystonová 1996, s. 111): štírovník růžkatý... *kačenky*: štírovník obecný, blatouch bahenní, hlaváček jarní, hlaváček letní, mochna husí, mochna jarní, oměj šalamounek; *kateřinka* ale může být spíše (též): listopadka indická (kopretina indická), někdy se užívá pl. *kateřinky*; místy jde i o petrklíč (prvosenku jarní) – podobný výklad najdeme i v HSSJ II (s. 8 – Primula versi). Navíc (podle Rystonové 2007, s. 219): jako *kačenka* se označuje i čičorka pestrá, hřib strakoš, hřib žlutomasý, popř. kačenka česká (smrž český), smrž obecný; ve formě pl. (*kačenky*) může jít i o: hřib strakoš, hřib žlutomasý, smrž obecný; popř. forma *kateřinka* (nebo pl. *kateřinky*) označuje čirůvku zelánku (Rystonová 2007, s. 232).

Typicky modrým květem se vyznačuje vstavač polní, který je na jihu Čech známý i jako *kukačka* nebo *kúkačka* (SSJČ považuje pojmenování za lidové; dále LNČN 526). Hladká (2000, s. 136–137) tak jmenuje i kohoutek (podle Machka – kvete „v době volání kukačky“; Rystonová 1996, s. 157: kohoutek luční), kokotici (opět podle Machka: živí se od jiných; Rystonová 2007, s. 274: kokotice povázka), prvosenku (podle podoby – s doklady z Morava i v ČJA II, s. 276), mečík, vstavač (podle období, kdy kvete, dokládá Machek pro Chodsko, Prácheňsko i Moravu), zběhovec (podle Machka snad přenos od vstavače – na Moravě, ve formě *modrá kukačka* na Příbramsku; Rystonová 1996, s. 157: vstavač kukačka /také *kukučka*; ale *kukučka voňavá* = konvalinka vonná). Rystonová (2007, s. 274) tak navíc označuje i lopuch větší, mečík střechovitý, pětiprstku žežulník, zběhovec plazivý (obd. *žežulka*), dále (na s. 275) zmiňuje *kukučku luční* (kohoutek luční nebo vstavač kukačka; pl. *kukučky* zná obecně pro vstavače). HSSJ II (s. 158–159) uvádí slovo *kukavka*, které může označovat „zelinu“ mateřídoušku (*Thymus serpyllum*). SSJ I (s. 789) pod slovem *kukučka* chápe druh ptáka (i vše „podle něho tradičně odvozené“) i luční rostlinu (kukačku luční = *Lychnis flosculi*).

Spojení *oči/očička panenky marie* se šíře na jihu Čech užívá pro pomněnku (*Myosotis*; LNČN 589 /15-52); stejně je tomu u Hladké (2000, s. 151) a v ČJA II (s. 268 – tam je slovo doloženo pro Doudlebsko i Opavsko). Rystonová (1996, s. 208, 2007, s. 366) zná formu *očička panny marie* pro rozrazil rezevítěk. SSJ II (s. 548) uvádí jen odkaz na součásti názvů rostlin; podobně HSSJ III (s. 270).

Zajímavý je i vývoj lexému *peří* (na jihu Čech v užším smyslu také *pejřt*), pokud se vztahuje k suchopýru (*Eriophorum*; LNČN 542); obd. u Hladké (2000, s. 160 – podle podoby s chomáčem bílých chlupů připomíná Machkův výklad a lokalizaci na Příbyslavsko); obd. potom uvádí Havlová (na s. 161; obd. Rystonová 1996, s. 229; také spojení *cikánské peří*: pro suchopýr našel Machek šíře po Čechách; též Rystonová 1996, s. 229), ale také *čertí peří* (pro kapradí: uvádí ČJA II, s. 214, pro Moravu; Rystonová 2007, s. 407: *peří čertí*, *čertovo* = kaprad' samec) i *čertí/čertové péro* (u Machka doloženo na Moravě), popř. *čertovo peří* pro kavyl (opět na Moravě) nebo pro plavuň (Machek našel na Vsetínsku; obd. *peklo*), *kokotí peří* (podle nářečního pojmenování kohouta – na Moravě). Četněji se ale jedná právě o suchopýr: *luční peří* (podle Machka), popř. obd. jihočeskému úzu: *peří* na Kunštátsku, na Klatovsku – tam i *peříčka*: Hladká 2000, s. 161; Kosík 1941, s. 86; Rystonová 1996, s. 229; popř. *peřinky* – pro suchopýr úzkolistý, ale 2007, s. 407: také plavuň vidlačka). Rystonová (1996, s. 229) uvádí i *peří suché* či *svatého ducha*, *peří kohoutí* (kokořík mnohokvětý n. vonný). Odkazy na základ *perie* (též v názvech rostlin) zmiňuje SSJ III (s. 56), obd. HSSJ III (s. 509).

Lexém *rosička* obvykle v jihočeském prostředí chápeme jako pojmenování rosnatky okrouhlořísté (SSJČ chápe jako pojmenování lidové, obd. *mucholapka*; k tomu: LNČN 551). Hladká (2000, s. 165) tak chápe i kontryhel (*Alchemilla vulgaris*; ve spojení *bílá rosička* podle Machka též na Hané /Rystonová 2007, s. 459: kontryhel obecný; ve smyslu „kapky na listech“ na Prácheňsku; *modrá rosička* = pomněnka – dokládá ČJA II /na s. 268/ na Strakonicku. Hladká tu opět připomíná vztah ke kontryheli). Převažující vazbu na rosnatku nalezneme i u Rystonové (1996, s. 257: *rosička... obecná* = „rosička krvavá“, *rosička okrouhlořístá* = rosnatka okrouhlořístá /též Rystonová 2007, s. 459; připomíná i formy také *rosnička*, *rosník*). Podle Rystonové (2007, s. 459) také „rosička poléhavá“. SSJ III (s. 763) zná slovo *rosička* jako označení léčivé rostliny s masitými listy, která roste na močálech, rašeliništích a březích potoků (rosnatka okrouhlořístá, *Drosera rotundifolia*).

Spojení *slzičky panny/panenky marie* se vnímá na jihu Čech (tedy regionálně) jako označení hvozdíku kartouzku (srov. SSJČ; dále LNČN 556); obd. uvádí sousloví Hladká (2000, s. 168); ale (na s. 169) také pro kohoutek (Machek dokládá na Pardubicku), popř. i pro pomněnku (uvádí rovněž ČJA II na s. 268; podobně *pánbíčkovy slzičky* – na jihu Čech), třeslice (Machek našel na Hodonínsku – v podobě: *slzičky/slzy P. M.*). Rystonová (1996, s. 274) tak označuje hvozdík kropenatý, hvozdík

kartouzek, třeslici prostřední, popř. (2007, s. 504) také kohoutek luční, slzovku porcelánovou (obl. také obecnou).

SSJ IV (s. 124) spojení přímo uvádí jako název některých drobnokvětých rostlin.

Pozoruhodná jsou i pojmenování *částí rostlin*. Palice orobince je v jihočeském prostředí známa jako *cigáro*, *cigára*, *cikára* (obecněji také *kuba* nebo *doutník*; LNČN 500). Jedná se tedy o metaforické vyjádření podle podoby „palic“ (to platí obecně; srov. také: Kosík 1941, s. 25). Newerkla (2004, s. 520) zmiňuje proces odvozování od lexému *cigareta*, který vkládá (ve slovenštině pak s větším ohledem na dialektovou podobu; např. též *cigaretla*); sleduje možnosti přejetí: buď přímo z francouzštiny nebo přes něm. obl. *Zigarette*). Výskyt slova *cigárky* na Hané pak připomíná ve významu „orobinec“ (Typha) Hladká (2000, s. 109); také *cigáry* (podle Machka). Podobně uvádí varianty Rystonová (1996, s. 49): *cigára*, *cigárky*, *cigáry*, *cigíra* (pro orobinec úzkolistý; 2007, s. 83: také orobinec nejmenší nebo širokolistý).

Zelenou kuličku svízele zná významná část obyvatel jižních Čech (tedy regionálně) jako *knoflík* (LNČN 520). Newerkla (2004, s. 61) dokládá slovo pro starou češtinu i slovenštinu (srov. s něm. Knopf, na s. 190 uvádí pro slovenské prostředí tvary *knofel'*, *knofla* – poprvé doložené v oblasti kolem Turce, kterých se československém prostředí užívá i pro pojmenování plodů rostlin... apod.). Slovem *knoflíci* se ale obecněji označuje lopuch (*Arctium*; srov.: Hladká 2000, s. 208; Rystonová 1996, s. 122, 2007, s. 240/ tam i *knoflíky*, popř. *žebrácké knoflíky*: lopuch větší... Machek dokládá přenos podle tvaru plodů, který je především při dětských hrách připodobňován ke knoflíkům). *Knoflíčky* (*knoflíšky*) ovšem mohou být i plody slézu (tvrdky). Rystonová (2007, s. 240) zná také *k. starého mládence* (chrpa modrá), popř. *zlatý knoflík* (blatouch bahenní); dalších významů nabývá slovo „knoflíky“ jako pl. (apod.).

Pojmenování *roupí* se vztahuje k větvičce olše s napučenými (vypučelými) jehnědami (LNČN 551). Otázka je, zda nějak souvisí se slovy *roubovat* nebo *roup* (*rúpí* – *rúp-*, *rúb-*?). Za současného stavu poznání vývoje slov v regionu problém patrně nerozřešíme. Nicméně Newerkla (2004, s. 253 a 701) připomíná ve staré češtině i slovenštině základ *rup* (podobně i HSSJ V, s. 197) ve vztahu k něm. lexémům *Wuermchen* a *Larve*. V této souvislosti je zajímavý výklad Rystonové (1996, s. 257 a 2007, s. 462),

kteřá uvádí slova *roupík* a *roupník* pro orsej jarní (popř. může u druhého pojmenování jít o potměchuť popínavou).⁴

Jihočeská *šůta* (popř. *šuta*) je regionálně šiška (LNČN 565). Newerkla (2004, s. 359) doložil výskyt slova v Čechách; obd. i Čižmarová 2000 (s. 83) zachytila lexém západně od Moravských Budějovic. Ovšem Newerkla (2004, s. 416) odvozuje slovenskou podobu *šůt* z obl. něm. Schutt (jako pojmenování sice slovenské, ale „oborové“: pro úzkou, těsnou, sesypávající se důlní chodbu; také se někdy uvádí slovo *sut* = pro část pece, kout, roh). Rystonová (2007, s. 540) zná *šůtu* jako otep lnu nebo jako šišku Jehličnatého stromu; ale SSJ IV (s. 479) zmiňuje jen *šůt* (obd. Newerklově významu 1) nebo *šutu* (bezrohou ovci či kozu, popř. nadávku ženě).

K nedostatkům a poškození porostu patří tzv. *kaz* (*kazy*), tj. kamenité, neúrodné místo s (nežádoucím) porostem přímo na/v poli, popř. mezi poli (jde tu o přirozený typ porostu – obdoby remízku; LNČN 518). Někdy se objevují tvary *koza/kozy*. Užití slova *koza* v jiném významu než jako označení domácího zvířete (popř. kategorických přenosů, např. označení podstavce určeného k podložení kulatiny při řezání pilou apod.) lze v českém a slovenském prostředí vysvětlit jako alternativu ke kontaminaci s obl. něm. „Kebse“, kterou (snad) vzniklo i regionální označení *kobza* (pro chrousta, ženu pochybné pověsti apod.; chybí tu stě doklady; dále: Newerkla 2004, s. 527). Rystonová (1996, s. 120 a 2007, s. 234) ještě připomíná lexém *kazilen* (což může být plevel rostoucí mezi lnem).⁵

Štuc je potom strom s odlomeným vrcholem (LNČN 564). Newerkla (2004, s. 506) dokládá přenos do českého i slovenského (ale i šíře slovanického) prostředí v jiné významové souvislosti: z něm. Stutzen (puška); mohlo jít o krátkou loveckou zbraň se závitem (tak uváděl i Jg IV, s. 521). Postupně se pojmenování přeneslo i na větší kus skla, ruční ohřívač apod. České oblastní slovo zní též *štuce* nebo *štucle*; popř. odv. verbum *štucovat* (krátit, přiznout, upravit); obd. zmínky najdeme v HSSJ V (s. 677), SSJČ III (s. 739), SSJ IV (s. 461) – většinou ale právě jako označení

⁴ Oblastně jsme na Slovensku zachytili i formy *rúpik* a *rúpnik* (pro různé byliny; nemůžeme ovšem materiál klasifikovat, protože šlo o náhodné záznamy „během prázdninového putování“ – z lokalit kolem Banské Bystrice a Liptovského Mikuláše).

⁵ Pro slovo „kaz“ má ovšem (jinak) obdobné vysvětlení SSJČ i SSJ I (tam na s. 686): chyba, nedostatek, závada...

druhu pušky (někdy s doplňujícím určením: hovorové, zastaralé pojmenování).

Seznam použité literatury

- Bělič, J.: *Nástin české dialektologie*. SPN, Praha 1972
- Čižmarová, L.: *Jazykový atlas jihozápadní Moravy*. MU, Brno 2000
- Gašparíková, Ž., Kamiš, A.: *Slovensko-český slovník*. SPN Praha 1986 (SČS)
- Historický slovník slovenského jazyka*. (M. Maltán ed.). Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Bratislava. I 1991 (A–J), II 1992 (K–N), III 1994 (O–P... rozšířená: red.: M. Majtán, V. Blanár, I. Kotulič, M. Majtánová), IV 1995 (poihrat' sa – pytlovať), V 2000 (rab – švrkotat'/ rozšířená red.: M. Majtán, R. Kuchár, J. Skladaná), VI 2005 (Š–V)
- Hladká, Z.: *Přenesená pojmenování rostlin v českých dialektech. K sémantickému tvoření lexikálních jednotek v nářečích*. MU, Brno 2000
- Holub, Z.: *Jak mluvili a mluví lidé na Novohradsku*. In: Novohradské hory a novohradské podhůří. Příroda, historie, život. Miloš Uhlíř – Baset. Praha 2006
- Holub, Z.: *Lexikon nejnižnějšího úseku českých nářečí*. Aleš Čeněk – POLS, Plzeň 2003 (LNČN)
- Janoušek, B.: *Vztahy Doudlebska k Přemyslovcům a Slavňkovcům*. In: Jihočeský sborník historický. Jihočeské muzeum, Č. Budějovice 1968, s. 203–208
- Jungmann, J.: *Slovník česko-německý* (Petr, J. ed.). Academia, Praha 1989–1990 (Jg)
- Kálal, F.: *Slovenský slovník z literatury aj nářečí*. (Slovensko-český slovník a český ukazatel). S praktickou mluvnicou československou. Slovanská Grafie. Banská Bystrica 1924
- Kosík, V.: *Slovník lidových názvů rostlin*. Školní nakladatelství pro Čechy a Moravu v Praze, 1941
- Měřínský, Z.: *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu. II*. Nakl. Libri, Praha 2006
- Newerkla, S. M.: *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen. Schriften über Sprachen und Texte (Herausgegeben von Holzer, G.). Band 7*. Peter Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main 2004
- Rystonová, I.: *Byliny a jejich lidové názvy*. Vodnář, Praha 1996
- Rystonová, I.: *Průvodce lidovými názvy rostlin i jiných léčivých přírodnin a jejich produktů*. Academia, Praha 2007
- Словарь полезных растений на двадцати европейских языках* (Balašev, L. L. ed.). Наука. Moskva 1970.... (Balašev 1970)
- Slovník slovenského jazyka*. Slovenská akadémia vied. Sekcia spoločenských vied. Ústav slovenského jazyka (Š. Peckař ed.). Bratislava 1959 (I A–K), 1960 (II L–O), 1963 (III P–R), 1964 (IV S–U), 1965 (V V–Ž) (SSJ)

Slovník spisovného jazyka českého. (Havránek, B. ed.). Academia, Praha 1989 (SSJČ)

Slovník súčasného slovenského jazyka. (K. Buzássyová, A. Jarošová eds.). I. (A–G). Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Bratislava 2006..... SSSJ I

Třeštlík, D.: *České kmény. Historie a skutečnost jedné koncepce.* *Studia mediaevalia Pragensia* 1, 1988; s. 129–143.

